

ALISHER NAVOIYNING EPIZODIK OBRAZLAR YARATISH MAHORATI

Nafisa Raxmanova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi,
Chirchiq shahri, O'zbekiston.E-pochta: nafisa@cspi.uz

Alisher Navoiy "Farhod va Shirin" dostonini yozishni boshlaganida: "*Ani nazm etki, tarhing toza bo'lg'ay, / Ulusqa mayli beandoza bo'lg'ay*", - deb yangi tarhdagi asarni yozishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan edi. Shoir majoziy ishq qissasini irfoniy ishq qissasiga aylantirar ekan, bosh va epizodik obrazlarga muayyan bir vazifani yukladi. Nizomiy, Dehlaviy, Ashraf Marog'iy, Orif Ardabiliy kabi salafining asarlaridagi obrazlarni yangi qiyofada o'quvchilarga taqdim qildi. O'zi ham majoziy ishq bilan ilohiy ishq omuxta bo'lib ketgan sevgi qissasi sujetiga Mulkoro, Boniy, Moniy, Qoran, Suhaylo, Suqrot, soxta oshiq obrazlarini olib kirdi, ajdarho, Axriman dev, sher, temir paykar kabi folklor elementlarini dostonga kiritib, ularga tasavvufiy ma'nolarni yukladi.

Navoiyning obraz yaratishdagi mahorati va yangiliklarini chuqur his qilish uchun uning "Mehnatnoma"("Farhod va Shirin")sini Navoiygacha "Xusrav va Shirin"/"Farhod va Shirin" dostonlarini yaratgan o'zbek, ozarbayjon va turk shoirlarining (Nizomiy, Dehlaviy, Qutb, Faxriy, Shayxiy, Orif Ardabiliy) asarlari bilan taqqoslab o'rganish kerak bo'ladi. Navoiyning badiiy mahorati o'zbek olimlari Sodir Erkinov, Aziz Qayumov, Abduqodir Hayitmetov, Alibek Rustamov tadqiqotlarida o'z aksini topgan bo'lsa, Nizomiy, Orif Ardabiliyning obraz yaratish mahorati ozarbayjonlik sharqshunos olimlar G'azanfar Aliyev, Nushaba Arasli tomonidan o'rganilgan. Turk olimlaridan Farux Demirtash Shayxiy ijodi bo'yicha, O'zlem Gunesh esa Faxriy ijodi bo'yicha doktorlik tezini himoya qilganlar. Navoiy asarini ungacha yaratilgan asarlar bilan qiyoslab o'rganish, shubhasiz, Nizomiy va Dehlaviy an'alarini davom ettirgan Navoiy ijodiy niyatini chuqurroq anglashga imkon beradi.

Biz ushbu maqolada Alisher Navoiyning epizodik obrazlar yaratish mahoratini makkora kampir va Farhodning onasi timsollari misolida ko'rib chiqamiz.

Makkora kampir obrazini Xusrav-Shirin-Farhod qissasiga ilk bor turk shoiri Shayxiy olib kirgan. Orif Ardabiliy va Navoiy bu obrazni takomillashtirdilar.

Farhodning qotili kim? Nizomiy, Dehlaviy va Faxriyning dostonlarida Shirinning o'lgani haqidagi yolg'on xabarni Besutun tog'ida ishlayotgan Farhodga yetkazish va unga ruhiy zarba berish uchun erkak kishi yollanadi.

Nizomiydagi makkor kishining botiniy tubanligi zohirida aks etgan: xunuk yuzli, ko'zlari ukkining ko'ziday o'tkir boquvchi, qassobnikiga o'xshagan yuzidan qon sizib turuvchi, olamga nafrat va qahr bilan boquvchi bedavo.

Chu topdilar bir bedavoni,
Xunuk yuz, ukki ko'z, manglay qaroni.
Yuzida qahr ila qondin nishone,
Qilichdek mo'ylovi otashfishone.

Yomon so'zlar ila ta'lim etishdi,
Berib zar va'dasin, so'ng qo'rqitishdi.[Ganjaviy,(2018); 323]

Dehlaviyning “Shirin va Xusrav” dostonidagi makkor odam Parvizning qora tanli soqchisi hisoblanadi. U Parvizning emas, aslida tuhmatnig soqchisidir. Tilida tuhmat, ko'zida yomonlik. Do'zaxdan kelgan jodugar. Kimsa uning xushxabar keltirganini ko'rmagan. Motamda sevinadigan, birovning boshiga tashvish tushsa, kuladigan, to'ylarda boshiga kul sepadigan odam. Hasaddan tanasi ko'karib ketgan, badanidagi har bir tuki bitlab ketgan bu ittumshuqning ismi Harangan edi [Dəhləvi, (2006);118]. **Shayxiyning** “Xusrav va Shirin” dostonida bu ish uchun qari kampirni yuboradilar [Güneş,Ö.,(2010).183].

Orif Ardabiliy salaflariga o'xshab kasbi makr bo'lgan insonni tanlamadi. Og'ir vazifani farzand dog'ida kuygan xuntalab ona obraziga yukladi. Uning “Farhodnoma” dostonida Gulistonga chin dildan oshiq bo'lgan rumlik yigitchani Farhod rashkdan bo'g'ib o'ldirib qo'yadi. Onasi o'g'lining qasosini olish uchun qotilni izlab avval Abxaziyaga keladi, so'ng uni Besutun tog'i etagidan topadi. [Ardabili,A.,(2007);278-283]

Navoiyda esa Xusrav va Buzurg Ummid Farhodan qutulish uchun bir emas, ikki makkorni yolg'on xabar bilan Farhodning oldiga jo'nata dilar. Birinchisi - “hiylagar, gumrohi makkor”, u soxta oshiq qiyofasida kelib Farhodni behush qilgan va uning Salosil g'origa bandi bo'lishiga sababchi bo'lgan bo'lsa, ikkinchisi Shirinning o'limi haqidagi yolg'on xabarni yetkazib, Farhodning o'limiga sababchi bo'ladi. Navoiy “zoli makkora, balki Farhodkushi xunxora” ning chirkinligini batafsil tasvirlaydi, naqs ko'rinishini nafrat bilan ochib tashlaydi: qaddi ikki bukilgan, yuzida makr chizig'idan ajinlar tushgan, umrida tilidan biror chin so'z chiqmagan. Hiyla va nayrang bilan toshni mumday erita oladi. Afsun bilan otaga qizini, o'g'ilga onasini olib bera oladi. Bitta yolg'on so'zi bilan yuzta oilani buza oladi. Hatto Quyoshni xunuk va xira Zuhul yulduziga (naqs sayyorasiga) oshiq qilib qo'yishga qodir... U o'z hukmi bilan yuzta Buqrot hakimni mot qilar, bisotida bunday makr va hiyla no'xatlari yulduzlarday ko'p edi. Navoiy makkoraning portretini chizishda Dehlaviy yo'lini tutdi: mubolag'ali tasvirlar, osmon makkorasi Zuhul va o'z ayyorligi bilan nom chiqargan ayol - afsonaviy Dallat ul-muhtola obrazlaridan ustalik bilan foydalandi. Makkor kampirning ust - boshini shunday tasvirlaydiki, har bir detal uning ma'naviy tubanligini ko'rsatib turadi: makr-hiylalarini hisoblash uchun bo'yniga juda ko'p tasbehlarni taqib olgan, yuzidagi to'rpardasi qalloblik va haromzodalik iplaridan to'qilgan, ustidagi to'ni tuturiqsizlik matosidan tikilgan. U o'zini Farhodga tarkidunyo qilgan, faqat toat-ibodat bilan shug'ullanuvchi, shu tog'lardan o'ziga bir qorong'i

g'or izlab yurgan shaxsday tanitadi. "Odamizodda vafo yo'q, odamdan ko'ra qora toshdan vafo kutish mumkin" deb ayyuhannos tortadi [Navoiy, (2019).267-268].

Makkor(a)dan yolg'on xabarni eshitgan Farhod o'zini qanday tutadi, qanday o'lim topadi?

Nizomiyda makkor odam Farhodga Shirinning to'satdan vafot etgani haqida xabar beradi. Bechora Farhod shum xabarni ko'tara olmay o'zini tog' tepasidan pastga otadi. *"Shirin!" deb so'nggi bor ul chekdi afg'on, O'pib yer, Haqqa taslim ayladi jon...* [Ganjaviy (2018); 235]

Dehlaviyda Shirinning o'limi haqidagi xabarni eshitgan Farhod boshini qoyatoshlarga urib yoradi. Sut arig'ida uning qip-qizil qoni oqadi.

Gunduzu gecəyə cevrildi bu an,

Bezdi şirin canı acı həyatdan.

Ağzında acılıq, dilində Şirin,

Olumun şərbəti şirindi, şirin.

Şirin ləyən kimi, goz doldu qandan,

Şirin deyə-deyə can çıxdı candan. [Dəhləvi, (2006);120]

Shayxiyda shum kampir Besutun tog'iga kelib Farhodning yoniga o'tiradi. Biroz vafosiz dunyodan shikoyat qilib, yig'lab dardini to'kkanidan keyin, kim uchun buncha zahmat chekayotgani bilan qiziqadi. Farhod shuncha xatti-harakatlari sevgilishi Shiringa yetishish uchun ekanligini aytganda makkora kampir sovuq oh chekib, Shirinning o'limi haqidagi xabarni yetkazadi. Farhod o'zini yo'qotib qo'yadi, teshasini osmonga, o'zini qoyadan pastga otib, umriga nuqta qo'yadi [Güneş, Ö., (2010).184].

Orif Ardabiliyda qasoskor ona Farhodning suvidishiga bildirmasdan zahar solib qo'yadi. Farhod suvdan ichib zaharlanadi va qon qusib o'ladi [Ardabili,A., (2007); 283].

Navoiyda zoli makkora Farhodga vazir Buzurg Ummidning gaplarini, ya'ni Xusrav Arman shahrini olib, hamma orzulari ushalganini, Bonu unga Shirinni qo'shib qo'yganini, Shirin Xusravni Farhoddan ortiq ko'rganini, endi Farhod o'z yurtiga ketishi lozimligini yetkazishi kerak edi, lekin u Farhodning huzuriga borib bu gaplarning tamomila teskarisini aytadi. Shirin Xusravga tegishga rozi bo'lmay, Farhod yodida o'zini o'ldirdi, deydi. Shu yolg'on gapi bilan zoli makkora sodda, beg'ubor qalbli Farhodni halok qiladi. Dehlaviyning Farhodi kabi behush holda boshini toshlarga urib, ko'ksini o'tkir tosh parchalari bilan yaralab jon taslim qiladi.

Nega shum kampir podshoh va vazirning aytganlarini qilmadi? O'z bilganicha harakat qildi? Zoli makkora podshoh Xusravning tiliga chiqmagan haqiqiy maqsadini anglagan edi, shuning uchun o'ziga berilgan topshiriqni dadillik bilan o'zgartiradi. Garchi bu qotil butun vujudi

qabohat bilan sug'orilgan bir naqs bo'lsa-da, uni harakatga keltirgan va jinoyatga undagan kuch Xusravning kir niyati, Buzurg Ummidning tuban kordonligi edi. Navoiy turli yovuz kuchlarning birlashuvi qanday mudhish natijalarga olib kelishi mumkinligini ana shu voqealar orqali ko'rsatgan [Қаюмов, А.,(1979);163].

Farhodning o'limiga sababchi bo'lgan makkor(a) jazolanadimi?

Nizomiy, Dehlaviy, Faxriy, Shayxiy va Ardabiliy dostonlarida Farhodning umriga zomin bo'lgan shaxslar jazolanmaydi. Har qanday jinoyat jazosiz qolmasligi kerak, deb hisoblaydigan Navoiyda esa ikkala makkorning taqdiri o'lim bilan yakun topadi. Hiylagar "oshiq" yigitni Shopur o'ldiradi. Zoli makkorani esa sahrodagi hayvonlar, Farhodning o'limini ko'rgach, tishlab, tirnab, pora-pora qilib tashlaydilar. Navoiyning e'tiroficha, go'yo hayvonlar "vafosiz insonlardan hayvon yaxshi" degan xulosaga keladilar. Shunisi e'tiborliki, "Farhod va Shirin" dostoni asosida yaratilgan turk xalq ertagida ham Farhodga yolg'on xabarni yetkazgan va uning o'limiga sababchi bo'lgan enagani arslon parchalab tashlaydi.

Ona obrazi. Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonidagi xarakterli epizodik obrazlardan yana biri ona obrazidir. Salaflarning dostonlarida Farhodning onasi umuman tilga olinmagan. Taxminimizcha, Farhod va Shirin qissasiga ona obrazini birinchi bo'lib olib kirgan shoir Orif Ardabiliy bo'ladi. "Farhodnoma" ning kirish qismida Chin xoqoni oilasidagi fojia va xiyonat tasvirlanadi: Chin xoqoni Fag'fur xastalanib vafot etgach, taxtga uzoq vaqt hibsda saqlangan, akasi o'lib, nihoyat, ozod bo'lgan uka o'tiradi, bu ham yetmaganday, akasining bevasiga uylanadi. Erining motami tugamasdan, boshqa erkakning quchog'ida baxtdan gul-gul yashnagan onasini ko'rgan Farhod dahshatga tushadi. Ayollarning sadoqatiga bo'lgan ishonchini yo'qotadi. Onasining marhum eriga xiyonatini kechira olmay, yana amakisi va uning to'rt o'g'li taxt ilinjida uni omon qo'ymasliklarini tushunib yetgach, Shopur bilan Abxaziyaga ketadi [Ardabili, A.,(2007);49-51].

Navoiyning dostonidagi Farhodning onasi esa har tomonlama tarbiyali ayol, mehribon volida, sadoqatli turmush o'rtoq. U Mehinbonuday faol harakatda ko'rsatilmaydi. Sujetning kirish va xotima qismida ayrim hodisalarning ishtirokchisi, xoqonning umr yo'ldoshi, uning yonida hozir turgan hamrohi sifatida tasvirlanadi. O'zini malikalarday kibarli tutsa-da, yirish-turishida ulug'sifatlilikni namoyon etsa-da, saroy an'anasiga ko'ra o'z bolasini emizmagan bo'lsa-da (chaqaloq doyani emib katta bo'ladi), farzandiga mehri cheksiz ayoldir. Xoqon kabi farzandining ruhiyatidagi o'zgarishlardan tashvishlanadi, o'g'li hushidan ketsa, u ham hushidan ketguday bo'ladi. Dostonning oxirida esa Farhodning firoqida dunyodan o'tadi. O'g'il ko'rib, o'g'ilning rohatini ko'rmagan, hamisha unga zor bo'lgan sho'rlik onaning iztiroblarini Farhodning bodi sabo orqali onasiga yo'llagan yigirma ikki baytli alamli taassuflaridan bilib olish mumkin. Yana xotima bobda onaning jannat bog'ida turmush o'rtog'i

va o'g'li Farhod bilan birga yurgani tasvirlanadi, qirqta mo'tabar zotning tushida onaga ham rahmat yetishgani ayon bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, garchi Farhodning onasi obrazi voqealar rivojida ahyon-ahyonda ko'rinib qo'ysa-da, Xoqon va Farhod obrazlarini to'ldirishga xizmat qiladi. Alisher Navoiy dostonga epizodik ona obrazini kiritib, asosiy obrazlar va ularga oid voqealarning hayotiylikini oshirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ėmir Xosrov Dəhləvi.(2006) Şirin və Xosrov. Bakı, “Avrasiya Press”
2. Ardabili, Arif. (2007) Farhadnama. Xalil Yusifli terjumesi, Bakı.
3. Güneş, Özlem. (2010). Fahrî'nin Husrev u Şîrîn'i (metin ve tahlil), Nizâmî ve Şeyhî'nin eserleriyle karşılaştırılması. Doktora tezi. İstanbul üniversitesi. Sosyal bilimler enstitüsü.Türk dili ve edebiyati anabilim dalı.Istanbul.
4. Navoiy, Alisher . (1991). Mukammal asarlar to'plami,8-tom.*Xamsa. Farhod va Shirin.* T.:Fan
5. Navoiy, Alisher . (2019).*Xamsa.Nasriy bayon.*Toshkent: Navro'z
6. Shayx Nizomiy Ganjaviy. (2018). *Xusrav va Shirin* . Jamol Kamol tarjimasi.Toshkent (qo'lyozma asosida).
7. Қажумов Азиз.(1979)«Фарҳод ва Ширин» сирлари: Ёзгулик ва севгини улуг'ловчи мотивлар.— Т. Адабиёт ва санъат нашриёти.